

Hamerli Petra**BESZÁMOLÓ A 2022. ÉVI KLEBELSBERG KUNO ÖSZTÖNDÍJ
TÁMOGATÁSÁVAL VÉGZETT KUTATÁSRÓL****A kutatás helye: Róma (Olaszország)****A kutatás ideje: 2022. június 6.–2022. július 5.****A kutatás témája: A Római Magyar Akadémia ösztöndíjasai 1928 és 1989 között**

1927. április 5-én Bethlen István magyar és Benito Mussolini olasz kormányfők aláírták az olasz–magyar barátsági szerződést, amely a politikai kapcsolatok megerősítésén túl a kulturális együttműködés szorosabbra fűzéséhez is hozzájárult. A barátsági szerződés létrejöttével nagyjából egy időben megállapodás született a római Collegium Hungaricum – Római Magyar Akadémia – felállításáról is, amely hivatalosan 1928-ban kezdte meg működését a Falconieri-palotában. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931) elképzelésének megfelelően az intézmény egyik legfőbb feladata a magyar kultúra népszerűsítését célzó programok szervezése mellett a magyar ösztöndíjasok fogadása volt, akik a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető adatok tanúsága szerint a legkülönbébb tudományterületek képviselőiként érkeztek az olasz fővárosba, hogy ott kutatómunkát, művészeti tevékenységet folytassanak. Bár a szovjet befolyás éveiben a Római Magyar Akadémia elveszítette a tudományos jellegét, tudvalevő, hogy néhány ösztöndíjas ezekben az évtizedekben is megfordult az intézmény falai között.

Kutatásom célja az volt, hogy feltárja a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasainak tevékenységét 1928 (az intézet működésének kezdete) és 1989 (a rendszerváltás) között: kik voltak a legjelentősebb magyar tudósok, művészek, szakemberek, akiknek lehetőségük nyílt arra, hogy a nevezett időszakban ösztöndíjasként a Római Magyar Akadémián végezzék a munkájukat? Hogyan hatott ez a későbbi pályafutásukra? Mennyire kapcsolódott össze az ösztöndíjasok tevékenysége a pártpolitikával? A kutatás során elsősorban ezekre a kérdésekre kerestem a választ. Ehhez a Római Magyar Akadémia – Collegium Hungaricum Róma irattárában, az Olasz Külügyminisztérium Levéltárában (Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, ASMAE), valamint az Olasz Állami Levéltárban (Archivio Centrale dello Stato di Roma, ACS) kerestem adatokat.

Korábbi kutatómunkám során – amely a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatokra terjedt ki – már volt alkalmam feltárni az Olasz Külügyminisztérium Levéltára és az Olasz Állami Levéltár két világháború közötti, magyar vonatkozású iratanyagát, amelynek során a korszakból a Római Magyar Akadémiára vonatkozóan fennmaradt – sajnos meglehetősen csekély számú forrást is összegyűjtöttem. Így a 2022. évi Klebelsberg Kuno Ösztöndíj támogatásával megvalósult kutatómunkám során a 2. világháború utáni időszakra vonatkozó iratanyagot vizsgáltam.

Az átnézett források¹

A kutatás során a Római Magyar Akadémia – Collegium Hungaricum Róma irattárának, az Olasz Külügyminisztérium Levéltárának és az Olasz Állami Levéltárnak a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaira vonatkozó iratanyagát vizsgáltam. Ahogy említettem, a két világháború közötti időszakra vonatkozó feltárást korábban már elvégeztem, így a jelenlegi kutatóúton a 2. világháború utáni évekre koncentráltam.

A Római Magyar Akadémia – Collegium Hungaricum Róma irattára

A Római Magyar Akadémia – Collegium Hungaricum irattára rendkívül gazdag forrásanyagot tartalmaz az intézmény működésére, tevékenységére vonatkozóan. Az iratanyag 1959-től – a Római Magyar Akadémiának a kommunista diktatúra Magyarországon történő bevezetését követő újjászervezés évétől² – napjainkig őrzi az intézet működése során keletkezett, keletkező dokumentumokat. Az iratok csoportosítása évek szerint valósult meg – minden évhez több doboznyi dokumentum tartozik, amelyeket az egyes ügyek szerint további tételekbe rendeztek az Akadémia dolgozói. A források képet adnak a Római Magyar Akadémia technikai működéséről, a tevékenységéről – ideértve a szervezett programokat –, a Magyarország és Olaszország közötti kulturális együttműködésről, és természetesen az ösztöndíjasok tevékenységéről is. Emellett az iratokból kirajzolódik az is, hogy a kommunista/ szocialista rezsim idején milyen keretek, korlátok között működhettek a külföldi magyar intézetek.

A kutatás során az ösztöndíjasokra vonatkozó iratanyagot tártam fel részletesen, a témával kapcsolatban az alábbi évekből találtam értékes információkat: 1959, 1960, 1961, 1962, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1980, 1982, 1983, 1984, 1985, 1988, 1989 (valamint az általam megjelölt, 1989-ig terjedő időkereten túli évekből). A dokumentációban az egyes évek között jelentős eltérések mutatkoznak, ezért nem minden év esetében lelhető fel az összes adat, de jellemzően megtalálható az iratanyagban az ösztöndíjasok neve, munkaterve, esetleg a hazatérést követő beszámolója.

A legtöbb év esetében vagy az ösztöndíjakra jelöltek névsora, vagy pedig az adott ösztöndíjat elnyerők adatlapja megtalálható, aminek segítségével ismertté válik, hogy kik voltak a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasai. A legtöbb nyertesnek a munkaterve is megtalálható a dokumentációban, így képet kapta arról, hogy milyen jellegű kutatási témákat, művészeti tevékenységeket támogatott az időszakban a magyar vezetés. Az ösztöndíjasok fennmaradt beszámolóit pedig nemcsak az elvégzett kutatómunkáról nyújtanak információkat, hanem arról is, hogy miként működött az intézmény a korszakban.

A dokumentáció képet ad arról is, hogy a Római Magyar Akadémia milyen tevékenységeket valósított meg az ösztöndíjasok segítségével. Fontosnak tartottam a propagandára vonatkozó iratok vizsgálatát is, amelyek segítenek a téma tágabb keretbe helyezésében, mivel a kommunista/ szocialista időszakban szigorú feltételeknek kellett megfelelniük azoknak, akik bármilyen célból „Nyugatra” kívántak utazni.

Az irattár a magyar–olasz kulturális együttműködés dokumentációját is tartalmazza, ami szintén elengedhetetlen része az ösztöndíjasokra vonatkozó vizsgálódásnak, mivel részben az

¹ A részletes jegyzéket lásd: Melléklet – A feltárt iratok jegyzéke.

² Lásd: Molnár Antal – Tóth Tamás: A Falconieri-palota, Róma. Balassi Intézet, Budapest, 2016.

országok közötti egyezmények teremtik meg az ösztöndíjasok küldésének, fogadásának kereteit.

Az iratanyag továbbá több év esetében tartalmazza azoknak az olasz állampolgárságú kutatóknak, művészeknek a névsorát, akik magyarországi ösztöndíjra kaptak jelölést. Ez lehetőséget adott számomra, hogy az ösztöndíjasok tevékenységét magyar–olasz összehasonlításban vizsgáljam.

Az irattár az ösztöndíjasokra vonatkozó anyagon túl is számos értékes forrást őriz, amelynek segítségével megismerhető a Római Magyar Akadémia 1959 utáni működése, és – mivel a Collegium Hungaricum ugyanazokon az elvek mentén működnek – a többi Collegium Hungaricum, és a külföldi magyar intézetek tevékenysége is. Az iratanyag többek között az intézmény dolgozóinak feljegyzéseit, leveleit, pénzügyi és szakmai beszámolókat, a programok szervezéséhez kapcsolódó dokumentumokat, valamint az intézet működtetését érintő minisztériumi utasításokat is őrzi.

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (az Olasz Külügyminisztérium Levéltára, ASMAE)

A kutatás másik fontos helyszíne a Római Magyar Akadémia – Collegium Hungaricum Róma irattára mellett az *Olasz Külügyminisztérium Levéltára* volt. Az itteni forrásfeltáró munka szépséghibája, hogy az iratanyag az 1949-es időszakot követő évekre vonatkozóan csak korlátozottan áll a kutatók rendelkezésére. A munkám esetében ez azt jelentette, hogy a témámra vonatkozó iratanyag feltárására csak 1957-ig bezárólag nyílt lehetőségem, és a levéltár dolgozói sem tudtak információval szolgálni arra vonatkozóan, hogy az 1957 és 1989 közötti dokumentumok várhatóan mikor lesznek (részben) hozzáférhetők.

Ennek megfelelően a levéltárban a jelenlegi támogatási időszak során az *Affari Politici 1951–1957* (Politikai Ügyek 1951–1957) elnevezésű fond magyar vonatkozású iratait – Ungheria, Magyarország – tártam fel (a korábbi, 1950 előtti idősakra vonatkozókat a korábbi kutatásaim során gyűjtöttem össze). A fond összesen 18 doboznyi anyagot tartalmaz Magyarországról, amelyek részletes képet adnak hazánk külpolitikájáról és belpolitikájáról a nevezett években.

A Római Magyar Akadémiáról a belpolitika, a külpolitika és a kulturális kapcsolatok dokumentációját gyűjtő tételek tartalmaznak forrásokat.³ Érdekesség, hogy annak ellenére, hogy a Római Magyar Akadémia működését 1950 és 1959 között elviéekben felfüggesztették,⁴ a fellelt iratok tanúsága szerint az Olasz Külügyminisztérium működő intézményként hivatkozott rá, és a magyar–olasz kulturális kapcsolatok egyik fontos szereplőjeként tartotta számon.

Ami az iratanyagot illeti, a dokumentumok többsége olasz diplomaták feljegyzése Magyarország politikai viszonyairól és tevékenységéről, illetve sajtóhírek összefoglalói, átfogó jelentések, beszámolók és levelek, táviratok találhatók még a források között. Az évenként, majd az egyes éveken belül tematikusan is tagolt anyagban a belpolitikai vonatkozású dokumentumok kiemelt figyelmet szentelnek a kommunista berendezkedésnek és azok esetleges olasz vonatkozásainak, valamint a kommunista propagandának, ami a külföldi

³ Lásd: Melléklet – A feltárt iratok jegyzéke.

⁴ Lásd: Molnár Antal – Tóth Tamás: A Falconieri-palota, Róma. Balassi Intézet, Budapest, 2016.

magyar intézetek, így a Római Magyar Akadémia működését is befolyásolta az időszakban. A külpolitikai tartalmú iratok egyfelől feljegyzéseket tartalmaznak Magyarország külpolitikai lépéseiről, másfelől részletesen jelentenek Magyarország és egyes államok kapcsolatairól. Az olasz diplomaták által írt jelentésekben Magyarország Olaszországgal, a Szovjetunióval, Ausztriával, az Amerikai Egyesült Államokkal, Jugoszláviával, Romániával, Csehszlovákiával és Bulgáriával való kapcsolatai kapnak kiemelt figyelmet. (A téma szempontjából a Magyarország és az egyes országok kapcsolatait bemutató iratok nem relevánsak, azokat a hungarika-kutatás céljából vizsgáltam.)

A forrásanyag kiemelt figyelmet szentel az 1956-os forradalom eseményeinek is. Az általam kutatott témához ez abban a tekintetben illeszkedik, hogy az iratok segítségével meg tudom vizsgálni azt, hogy az 1956-os forradalom miatt menekülő magyarok közül esetleg voltak-e olyanok, akik a későbbiekben valamilyen módon kapcsolatba kerültek a Római Magyar Akadémiával. Ezen kívül lehetőségem nyílik a pályázatban megjelölt témán túl az 1956-ban Olaszországba menekülőkkel kapcsolatos tanulmány megírására is.

Az Olasz Külügyminisztérium Levéltárában feltárt iratanyag lehetővé teszi számomra, hogy tágabb kontextusba helyezzem a témát és az eredmények bemutatása során autentikus forrásokkal alátámasztva mutassam be, hogy Olaszország hogyan értékelte a Magyarországgal való kulturális együttműködés lehetőségeit, illetve az olasz diplomaták, politikusok hogyan látták a Római Magyar Akadémia helyzetét a korszakban. A források emellett rávilágítanak arra is, hogy az ösztöndíjasokon kívül kik – közéleti személyek, és a kulturális élet hazai képviselői – látogattak el Olaszországba az időszakban.

Archivio Centrale dello Stato di Roma (Olasz Állami Levéltár, ACS)

Az *Olasz Állami Levéltár* iratanyaga többnyire az olasz állami és kormányzati szervekkel kapcsolatban nyújt információkat, ezért ebben az intézményben az előző levéltárak iratanyagánál kevesebb feljegyzést találtam a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasaira vonatkozóan.

A *Ministero dell'Interno* (Belügyminisztérium) fond *Gabinetto 1950–1952* (Kabinet 1950–1952) című egységének egyik, *Accademia d'Ungheria* (Magyar Akadémia) elnevezésű tétele azonban értékes forrásokat – feljegyzéseket, leveleket, újságcikkeket – tartalmaz, amelyek arra világítanak rá, hogy az 1940/1950-es években, amikor az intézet kulturális tevékenységét felfüggesztették, a Római Magyar Akadémia épületében kémhálózat működhetett. Ezzel kapcsolatban vizsgálatra érdemesnek tartom, hogy a kémkedési tevékenység befolyásolhatta-e az ösztöndíjasok helyzetét a diktatúra éveiben.

Az *Istituto per la ricostruzione industriale* (Intézet az ipari újjáépítésért) elnevezésű fondban egy tétel a Római Magyar Akadémiára érkező ösztöndíjasokkal, delegációkkal folytatott tárgyalásokra vonatkozóan tartalmaz információkat az 1960-as évekből, egy teljes doboz pedig vegyes tárgyú, magyar vonatkozású iratanyagot tartalmaz az 1980/1990-es évekből.

Összességében elmondható, hogy mindhárom levéltár értékes forrásokkal járult hozzá a kutatásomhoz. Az ösztöndíjasokra vonatkozó konkrét információkat – névsorok, munkaterv, beszámolók – a Római Magyar Akadémia – Collegium Hungaricum Róma irattára őrzi, az olasz levéltárak pedig a háttér, a tágabb kontextus feltérképezését segítik. A fenti levéltárakon túl ellátogattam az *Archivio Storico della Segreteria di Stato della Santa Sede – Sezione per i*

Rapporti con gli Stati (a Szentszéki Államtitkárság Államközi Kapcsolatokért Felelős Szekciójának Történeti Levéltára) levéltárba is, ahol szintén rengeteg magyar vonatkozású irat található, azonban a Római Magyar Akadémiára és annak ösztöndíjasaira vonatkozóan nem találtam forrásokat.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek

Az olasz levéltárakkal kapcsolatban kiemelném, hogy nagyon fontos az időben – akár már hónapokkal a tervezett kiutazás előtt – történő helyfoglalás. Aki első alkalommal látogatja az intézményeket, annak előzetes, az adott levéltár honlapján keresztül történő bejelentkezésre, kutatási kérelem online történő benyújtására is szüksége van. Bár az Olasz Külügyminisztérium Levéltára „nota verbale” feltöltését is kéri, ettől az Európai Unió államok polgárai esetében eltekintenek. Érdeemes számolni azzal, hogy az olasz levéltárak többsége csak kora délutánig tart nyitva.

Várható eredmények, további tervek

A történeti kutatások egyik legnehezebb aspektusa az, amikor egy csoportot kutatunk. Ebbe a témakörbe tartozik a Római Magyar Akadémia ösztöndíjasainak bemutatása is. A feltárt források azonban rendkívül értékes és érdekes információkat tartalmaznak az ösztöndíjasokról, így a bemutatásuk megvalósítható.

Eredetileg egy olyan tanulmány megírását terveztem *A Római Magyar Akadémia ösztöndíjasai 1928 és 1989 között* címmel, amely átfogóan mutatná be az ösztöndíjasok tevékenységét. A talált források azonban lehetővé teszik, hogy az összefoglaló mellett olyan esettanulmányt is készítssek, amely kitér arra, hogy egyes ösztöndíjasok hogyan látták a Római Magyar Akadémia működését, az intézmény által kínált lehetőségeket, és általában véve hogyan élték meg azt, hogy a kommunista/ szocialista időszakban abba a kivételes helyzetbe kerülhettek, hogy egy „nyugati” országban kutatómunkát folytathattak.

Hosszú távon a célom egy nagyobb terjedelmű munka – hosszabb tanulmány, esetleg könyv – elkészítése a témáról, amely tágabb kontextusban mutatja be az ösztöndíjasok helyzetét, tevékenységét, a Római Magyar Akadémia működését, és amely kitér a két világháború közötti, és a kommunista/szocialista időszak különbségeire és hasonlóságaira is.

A pályázatban megjelölt téma mellett tervezem, hogy konferencia-előadás, vagy egy tanulmány, ismeretterjesztő írás keretében az 1956-os menekültekkel kapcsolatos forrásokat is ismertetsem.

A feltárt források a várakozásaimat jóval meghaladó mennyiségű és jellegű információt tartalmaznak, ezért a kutatás rendkívül hasznos volt számomra. A Klebelsberg Kuno Ösztöndíj odaítélését ezúton is köszönöm.

Pécs, 2022. 08. 05.

Dr. Hamerli Petra